

LEONARDO DA VINCI

WALTER ISAACSON

Traducere din engleză de
Louis Ulrich

PUBLICA

Titlul original al acestei cărți este:

LEONARDO DA VINCI de Walter Isaacson

Copyright © 2017 by Walter Isaacson pentru ediția originală

Copyright © Publica, 2018, pentru ediția în limba română.

Toate drepturile rezervate. Nicio parte din această carte nu poate fi reprodusă sau difuzată în orice formă sau prin orice mijloace, scris, foto sau video, exceptând cazul unor scurte citate sau recenzii, fără acordul scris din partea editorului.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ISAACSON, WALTER

Leonardo da Vinci / Walter Isaacson ; trad. din engleză de Louis Ulrich. - București : Publica, 2018

ISBN 978-606-722-328-6

I. Ulrich, Louis (trad.)

929

EDITORI: Cătălin Muraru, Silviu Dragomir

DIRECTOR EXECUTIV: Bogdan Ungureanu

DESIGN COPERTĂ: Alexe Popescu

REDACTOR: Roxana Aneculăesei

CORECTORI: Paula Rotaru, Rodica Crețu

DTP: Florin Teodoru

CUPRINS

Mulțumiri	7
Personaje principale	9
Monede în Italia în 1500	11
Notă privind coperta	11
Cele mai importante perioade din viața lui Leonardo	11
Cronologie	12
INTRODUCERE Pot și să pictez	19
CAPITOLUL 1 Copilăria	30
CAPITOLUL 2 Ucenicia	42
CAPITOLUL 3 De unul singur	89
CAPITOLUL 4 Milano	113
CAPITOLUL 5 Carnetele lui Leonardo	127
CAPITOLUL 6 Animator al curții	134
CAPITOLUL 7 Viața personală	152
CAPITOLUL 8 <i>Omul vitruvian</i>	163
CAPITOLUL 9 Monumentul calului	183
CAPITOLUL 10 Om de știință	194
CAPITOLUL 11 Păsări și zbor	206
CAPITOLUL 12 Artele mecanice	215
CAPITOLUL 13 Matematica	225

CAPITOLUL 14	Natura omului	237
CAPITOLUL 15	<i>Fecioara între stânci</i>	247
CAPITOLUL 16	Portretele milaneze	260
CAPITOLUL 17	Știința artei	284
CAPITOLUL 18	<i>Cina cea de taină</i>	304
CAPITOLUL 19	Probleme personale	319
CAPITOLUL 20	Din nou la Florența	325
CAPITOLUL 21	Sfânta Ana	341
CAPITOLUL 22	Tablouri pierdute și regăsite	351
CAPITOLUL 23	Cesare Borgia	361
CAPITOLUL 24	Inginer hidrotehnist	373
CAPITOLUL 25	Michelangelo și <i>Bătăliile</i> pierdute	381
CAPITOLUL 26	Întoarcerea la Milano	408
CAPITOLUL 27	Anatomie, runda a doua	422
CAPITOLUL 28	Lumea și apele sale	452
CAPITOLUL 29	Roma	471
CAPITOLUL 30	Arătând calea	490
CAPITOLUL 31	<i>Mona Lisa</i>	502
CAPITOLUL 32	Franța	522
CAPITOLUL 33	Concluzie	544
CODA	Describe limba unei ciocănituri	553
	Abrevieri ale surselor citate frecvent	555
	Note	561
	Credite ilustrații	609

PERSONAJE PRINCIPALE

Cesare Borgia (circa 1475-1507)

Războinic italian, fiu ilegitim al papei Alexandru al VI-lea, subiect al cărții *Principele* de Machiavelli, angajatorul lui Leonardo.

Donato Bramante (1444-1514)

Arhitect, prieten al lui Leonardo la Milano, a lucrat la Catedrala din Milano, Catedrala din Pavia și la Sf. Petru de la Vatican.

Caterina Lippi (circa 1436-1493)

Țărăncuță orfană de lângă Vinci, mama lui Leonardo; căsătorită ulterior cu Pietro del Vaccha, cunoscut sub numele de Accattabriga.

Charles d'Amboise (1473-1511)

Guvernator francez în Milano, din 1503 până în 1511, patron al lui Leonardo.

Beatrice d'Este (1475-1497)

Provenită din cea mai venerabilă familie din Italia, căsătorită cu Ludovico Sforza.

Isabella d'Este (1474-1539)

Sora Beatricei, marchiză de Mantova, a încercat să-l facă pe Leonardo să-i picteze portretul.

Francesco di Giorgio (1439-1501)

Artist, inginer și arhitect care a lucrat cu Leonardo la turnul catedralei din Milano, a călătorit cu el la Pavia, a tradus din scrierile lui Vitruviu și a desenat o versiune a *Omului vitruvian*.

Francisc I (1494-1547)

Rege al Franței din 1515, ultimul patron al lui Leonardo.

Papa Leon al X-lea, Giovanni de' Medici (1475-1521)

Fiul lui Lorenzo de' Medici, ales papă în 1513.

Ludovic al XII-lea (1462-1515)

Rege al Franței din 1498, a cucerit Milano în 1499.

Niccolò Machiavelli (1469-1527)

Diplomat și scriitor florentin, a devenit emisar pentru Cesare Borgia și prieten al lui Leonardo în 1502.

Giuliano de' Medici (1479-1516)

Fiu al lui Lorenzo, frate al papei Leon al X-lea, patronul lui Leonardo la Roma.

Lorenzo „Magnificul” de' Medici (1449-1492)

Bancher, patron al artei și conducător de facto al Florenței din 1469 până la moartea sa.

Francesco Melzi (circa 1493 – circa 1568)

Provenind dintr-o familie nobilă din Milano, a ajuns în casa lui Leonardo în 1507, fiind considerat drept un fiu, și a devenit moștenitor.

Michelangelo Buonarroti (1475-1564)

Sculptor florentin și rival al lui Leonardo.

Luca Pacioli (1447-1517)

Matematician italian, călugăr și prieten al lui Leonardo.

Piero da Vinci (1427-1504)

Notar florentin, tatăl lui Leonardo, nu s-a căsătorit cu mama lui Leonardo, a avut ulterior unsprezece copii cu patru soții.

Andrea Salai, născut Gian Giacomo Caprotti da Oreno (1480-1524)

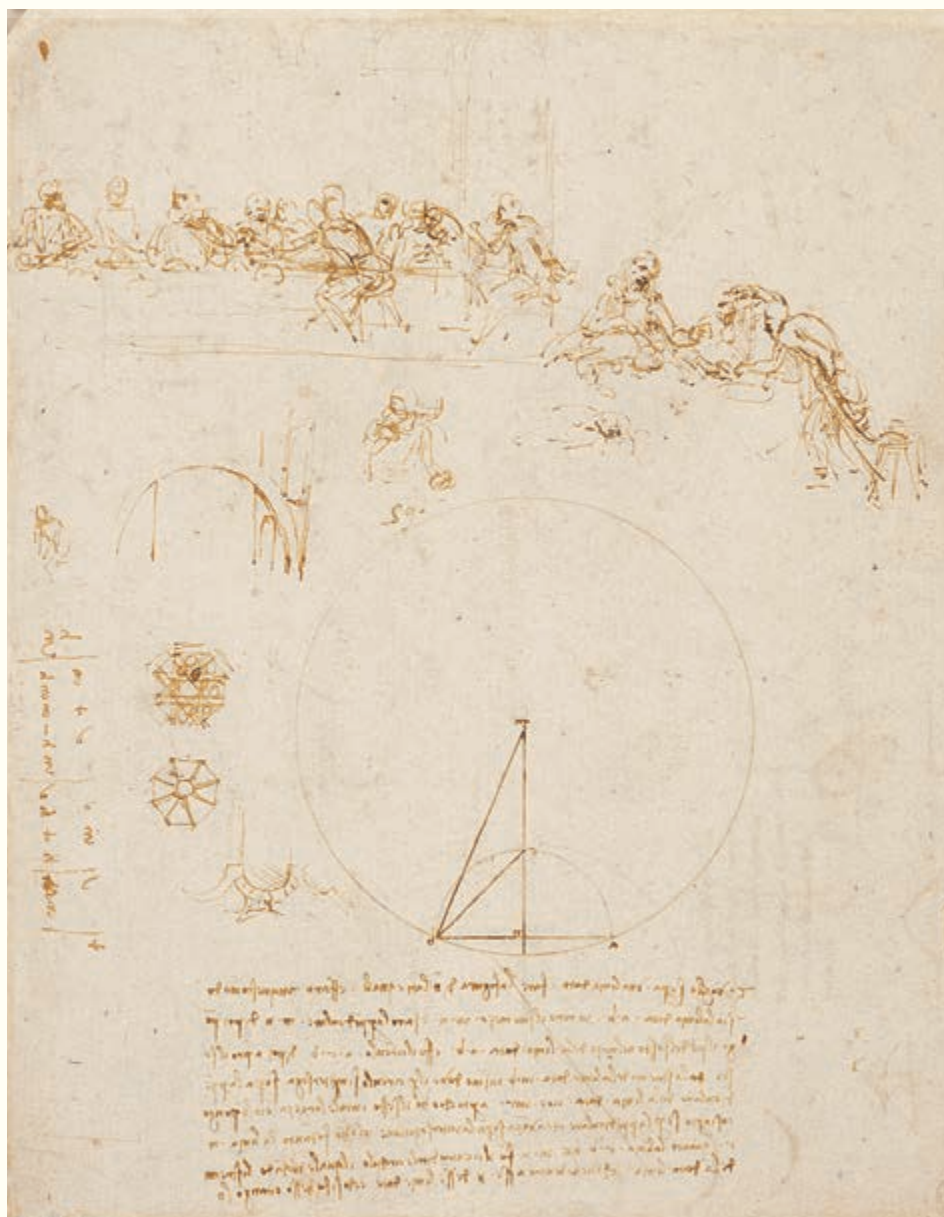
A intrat în familia lui Leonardo la vârsta de zece ani și a fost poreclit Salai, „Drăcușorul”.

Ludovico Sforza (1452-1508)

Conducător de facto al Milanoului din 1481, duce de Milano din 1494 până la izgonirea sa de către francezi în 1499, patron al lui Leonardo.

Andrea del Verrocchio (circa 1435-1488)

Sculptor, aurar și artist florentin în al cărui atelier Leonardo s-a pregătit și a lucrat din 1466 până în 1477.

Din carnetele lui Leonardo, aproximativ 1495: o schiță a *Cinei cea de taină*, studii geometrice pentru echivalarea ariei pătratului cu cea a cercului, design de biserici octagonale și un pasaj din scrisul său în oglindă

INTRODUCERE

Pot și să pictez

În preajma datei la care împlinise nesuferita vârstă de treizeci de ani, Leonardo da Vinci îi adresa conducătorului Milanoului o scrisoare în care înșiruia toate motivele pentru care ar fi trebuit să i se ofere o slujbă. Cunoscutese un oarecare succes ca pictor la Florența, dar întâmpinase greutăți în a-și duce la bun sfârșit comenzile și căuta alte orizonturi. În primele zece paragrafe își lauda talentele ingineresti, inclusiv abilitatea de a proiecta poduri, canale, tunuri, vehicule blindate și clădiri publice. Abia în al unsprezecelea paragraf, la sfârșit, adăuga că era și artist. „La fel și în pictură, pot să fac tot ce se poate face”, scria el.¹

Da, putea. Și avea să creeze cele mai faimoase două picturi din istorie, *Cina cea de taină* și *Mona Lisa*. Dar, în mintea sa, el se considera, în aceeași măsură, om de știință și inginer. Cu o pasiune deopotrivă jucăușă și obsesivă, a realizat studii inovative în domeniul anatomiei, a cercetat fosilele, păsările, inima, mașinile zburătoare, optica, botanica, geologia, curgerea apei și tehnica militară. A devenit astfel arhetipul Omului Renașterii, o sursă de inspirație pentru toți cei care cred că „opera nesfârșită a Naturii”^{**}, după cum spunea el, formează un tot plin de tipare minunate.² Datorită abilității lui de a îmbina arta cu știința, devenită

* Antonina Vallentin, *Leonardo da Vinci*, traducere de Constantin Țoiu, Editura Meridiane, București, 1968, vol. I, pag. 84 (n.t.).

** Leonardo da Vinci, *Tratat despre pictură*, traducere de V.G. Paleolog, Editura Meridiane, București, 1971, Paragone, par. 15, pag. 17 (n.t.).

iconică prin desenul care înfățișează un bărbat perfect proporționat, cu mâinile și picioarele întinse, în interiorul unui cerc și al unui pătrat, cunoscut sub numele de *Omul vitruvian*, a rămas în istorie drept cel mai creativ geniu.

Cercetările sale științifice i-au influențat arta. A jupuit pielea de pe fețele cadavrelor, a desenat mușchii care mișcă buzele și a pictat apoi cel mai memorabil zâmbet din lume. A studiat craniile umane, a făcut desene stratificate ale oaselor și dinților și astfel a putut reda agonia scheletică a *Sfântului Ieronim*. A studiat matematica opticii, a arătat cum razele de lumină ating corneea și a creat iluzii magice schimbând perspectivele vizuale în *Cina cea de taină*.

Prin îmbinarea studiilor sale asupra luminii și opticii cu arta, a devenit maestru în folosirea umbrelor și a perspectivei pentru a modela obiectele de pe o suprafață bidimensională astfel încât să pară tridimensionale. Această abilitate „de a înfățișa reliefurile unui corp, desprinzându-se de pe o întindere plană”, spunea Leonardo, era „cea dintâi datorie a unui pictor”.^{*3} În mare măsură, dimensionalitatea a devenit inovația supremă a artei Renașterii datorită muncii sale.

Pe măsură ce a îmbătrânit, și-a continuat cercetările științifice nu doar în folosul artei sale, ci și dintr-un instinct exuberant de a înțelege frumusețile profunde ale creației. Atunci când căuta cu înfrigurare o explicație pentru faptul că cerul este albastru, nu o făcea doar pentru a-și îmbunătăți picturile. Curiozitatea sa era pură, personală și fermecător de obsesivă.

Dar chiar și atunci când era absorbit de analiza cerului albastru, știința lui nu era un demers separat de artă. Împreună, ele au servit pasiunii sale călăuzitoare, aceea de a ști tot ce se putea ști despre lume, inclusiv care este locul nostru în ea. A nutrit un respect profund pentru plenitudinea naturii și a fost fascinat de armonia modelelor ei, pe care le-a văzut reproduse în fenomene mari și mici. În carnetele sale avea să immortalizeze bucle de păr, volburi de apă și vârtejuri de aer, însoțite de trimiteri matematice care ar putea sta la baza unor asemenea spirale. În timp ce mă aflu la Castelul Windsor, privind vârtoarea copleșitoare a „desenelor Potopului” pe care Leonardo le-a făcut spre sfârșitul vieții,

* *Ibidem*, par. 406, pag. 127 (n.t.).

I-am întrebat pe curatorul Martin Clayton dacă era de părere că fuseseră realizate ca lucrări de artă sau lucrări științifice. Chiar în momentul în care am rostit întrebarea, mi-am dat seama că era una stupidă. „Nu cred că Leonardo ar fi făcut această distincție”, mi-a răspuns el.

Am hotărât să scriu această carte pentru că Leonardo da Vinci este exemplul suprem al firului roșu din precedentele mele biografii: felul în care abilitatea de a face conexiuni între discipline – umaniste și tehnologice, arte și științe – este o cheie către inovație, imaginație și geniu. Benjamin Franklin, de care m-am ocupat anterior, a fost un Leonardo al epocii sale: lipsit de educație formală, a învățat singur cum să devină un erudit plin de imaginație, cel mai mare om de știință, inventator, diplomat, scriitor și om de afaceri al Iluminismului în America. Înălțând un zmeu, a dovedit că fulgerul este electricitate și a inventat paratrăsnetul pentru a-l controla. A creat lentilele bifocale, instrumente muzicale minunate, sobe care foloseau mai puțin lemn și generau mai multă căldură, a desenat hărți ale Curentului Golfului și a inventat stilul unic de umor tipic american. Albert Einstein, când se împotmolea în munca sa la teoria relativității, își scotea vioara și cânta Mozart, iar asta îl ajuta să se reconecteze la armonia cosmosului. Ada Lovelace, pe care am portretizat-o într-o carte despre inovatori*, a îmbinat sensibilitatea poetică a tatălui ei, Lordul Byron, cu dragostea mamei sale pentru frumusețea matematicii pentru a imagina un computer universal. Iar Steve Jobs a atins punctul culminant al lansării produsului său cu o imagine a unor indicatoare rutiere care semnalau intersecția artelor liberale cu tehnologia. Leonardo a fost eroul său. „El a văzut frumusețea atât în artă, cât și în inginerie”, spunea Jobs, „și abilitatea sa de a le combina a fost cea care l-a făcut un geniu.”⁴

Da, a fost un geniu: extraordinar de imaginativ, de curios și de creativ în multe discipline. Ar trebui totuși să luăm seama la acest cuvânt. Punându-i lui Leonardo eticheta de „geniu”, în mod bizar, îl minimizăm, lăsând impresia că ar fi avut revelații. Biograful său timpuriu, Giorgio Vasari, un artist din secolul al XVI-lea, a făcut această greșală:

* Walter Isaacson, *Inovatorii. Cum a creat revoluția digitală un grup de hackeri, genii și točilari*, traducere din limba engleză de Dan Crăciun, Editura Publica, 2015, „Ada, contesă de Lovelace”, pp. 21-74 (n.t.).

„Câteodată (...), în chip nefiresc, se văd îngrămădindu-se laolaltă, din belșug, într-un singur trup, și frumusețe, și grație, și virtute, în așa fel încât, oriunde s-ar îndrepta un astfel de ins, fiecare faptă a lui este atât de dumnezeiască încât (...) se arată lămurit a fi – precum și este – un dar al lui Dumnezeu, nu ceva dobândit prin iscusință omenească”^{*}.⁵ De fapt, geniul lui Leonardo a fost unul uman, forjat de propria voință și ambiție. Nu s-a datorat faptului că era, precum Newton sau Einstein, beneficiarul divin al unei minți cu o putere de procesare atât de mare încât noi, simplii muritori, nu o putem pricepe. Leonardo n-a făcut școală aproape deloc și abia reușea să citească în latină sau să facă o împărțire lungă. Geniul său a fost unul pe care îl putem înțelege, de la care putem chiar lua lecții. S-a bazat pe deprinderi pe care aspirăm să le îmbunătățim în noi înșine, precum curiozitatea și atenția. Leonardo a avut o imaginație atât de bogată încât cocheta cu fantasticul, ceea ce la rândul nostru încercăm să păstrăm în noi înșine și să cultivăm la copiii noștri.

Fanteziile lui Leonardo au impregnat tot ceea ce a atins: producțiile teatrale, planurile de deviere a râurilor, proiectele de orașe ideale, schemele pentru mașini zburătoare și aproape orice aspect al artei și ingineriei sale. Scrisoarea lui către ducele Milanoului este un exemplu în acest sens, întrucât competențele sale în domeniul ingineriei militare de la acea vreme existau mai ales în mintea sa. Rolul său inițial la curte nu a fost să construiască arme, ci să se ocupe de serbări și carnavaluri. Chiar și la apogeul carierei sale, cele mai multe dintre mașinile sale de luptă și cele de zburat au fost mai degrabă fanteziste decât practice.

La început, m-am gândit că predispoziția sa către fantezie a fost un defect, scoțând la iveală o lipsă de disciplină și de sânguință care avea legătură cu tendința sa de a abandona operele de artă și tratatele. Într-o oarecare măsură, este adevărat. Viziunea fără execuție înseamnă halucinație. Dar am ajuns să cred și că abilitatea sa de a estompa granițele dintre realitate și fantezie, asemenea tehnicii sale *sfumato* pentru estomparea liniilor dintr-o pictură, a fost o cheie spre creativitatea sa. Măiestria

^{*} Giorgio Vasari, *Viețile pictorilor, sculptorilor și arhitecților*, ediția a II-a revăzută și adăugită, traducere și note de Ștefan Crudu, Editura Meridiane, București, 1968, vol. II, „Lionardo da Vinci – pictor și sculptor florentin”, pag. 178 (n.t.).

fără imaginație este searbădă. Leonardo a știut cum să îmbine observația și imaginația, ceea ce l-a făcut inovatorul desăvârșit din istoria lumii.

Punctul meu de plecare pentru această carte nu a fost reprezentat de excepționalele opere artistice ale lui Leonardo, ci de carnetele sale. Gândirea sa, cred eu, se dezvăluie cel mai bine în cele peste 7 200 de pagini de note și însemnări care, în mod miraculos, au supraviețuit până în ziua de azi. Hârtia se dovedește o superbă tehnologie de stocare a informațiilor, încă lizibilă după cinci sute de ani, ceea ce probabil nu se va întâmpla în cazul postărilor noastre de pe Twitter.

Din fericire, Leonardo nu și-a putut permite să irosească hârtia, așa că a umplut până la refuz fiecare centimetru al paginilor sale cu diverse desene și însemnări aparent aleatorii, dar care ne oferă, de fapt, indicii cu privire la salturile sale mintale. Înghesuite unele lângă altele, mai mult sau mai puțin logic, găsim acolo calcule matematice, schițe ale tânărului său iubit diabolic, informații despre păsări, mașini zburătoare, recuzită de teatru, vârtejuri de apă, valve sangvine, capete grotești, îngeri, sifoane, tulpini de plante, cranii secționate, sfaturi pentru pictori, note despre ochi și optică, arme de luptă, fabule, ghicitori și studii pentru tablouri. Splendoarea alăturării disciplinelor se întinde pe fiecare pagină, oferind o imagine încântătoare a unei minți care vibrează în același ritm cu natura. Carnetele sale sunt cel mai mare spectacol al curiozității creat vreodată, un ghid nemaipomenit pentru descoperirea celui pe care eminentul istoric de artă Kenneth Clark l-a numit „cel mai curios om din istorie”.⁶

Ceea ce prețuiesc cel mai mult în carnetele sale sunt listele cu lucruri de făcut, în care curiozitatea lui se etalează în toată splendoarea. Una dintre aceste liste, datând din anii 1490, pe când se afla la Milano, conține lucrurile pe care dorea să le afle în ziua aceea. „Măsurarea Milanoului și a suburbiilor sale” este primul dintre ele. Acest lucru are un scop practic, după cum ne dezvăluie un punct ulterior: „Desenează Milano”. Altele ni-l înfățișează căutând neobosit oameni de la care să obțină informații: „Pune-l pe profesorul de aritmetică să-ți arate cum să înscrii un triunghi într-un pătrat... Întreabă-l pe Gianinno Tunarul cum este înconjurat de ziduri turnul din Ferrara... Întreabă-l pe Benedetto Portinari cum merg oamenii pe gheață în Flandra... Găsește un meșter în hidraulică și pune-l să-ți spună cum să repara o ecluză, un canal și o moară așa cum se face în

Lombardia... Obține măsura soarelui pe care ți-a promis-o Maestro Giovanni Francese, francezul”⁷.^{*} E avid după informații.

Iar și iar, an după an, Leonardo notează lucruri pe care trebuie să le facă și să le afle. Unele presupun genul de observație atentă pe care cei mai mulți dintre noi rareori ne oprim s-o facem. „Observă laba gâștei: dacă ar fi mereu deschisă sau mereu închisă, creatura n-ar fi în stare să facă nicio mișcare.” Altele implică întrebări retorice cu privire la fenomene atât de obișnuite, încât rareori ne oprim să ne punem întrebări despre ele. „De ce peștele din apă este mai rapid decât pasărea din aer, când ar trebui să fie invers, pentru că apa e mai grea și mai densă decât aerul?”⁸

Cele mai interesante dintre toate sunt subiectele care par complet aleatorii. „Describe limba ciocănitarii”, își propune el, de exemplu.⁹ Cine naiba ar decide într-o bună zi, fără niciun motiv anume, că ar vrea să știe cum arată limba unei ciocănitarii? Și cum afli asta? Nu avem nicio informație că Leonardo trebuia să picteze vreun tablou sau măcar să înțeleagă zborul păsărilor. Și, cu toate astea, iat-o acolo și, după cum vom vedea, putem afla lucruri fascinante despre limba ciocănitarii. Principalul motiv pentru care voia să știe era pentru că el era Leonardo: curios, dedicat și mereu uimit de lumea înconjurătoare.

Cea mai ciudată dintre toate este această însemnare: „Du-te în fiecare sâmbătă la baia de aburi și vei vedea bărbați goi”¹⁰. Ni-l putem imagina pe Leonardo dorind să facă asta, atât din motive anatomice, cât și estetice. Dar chiar trebuia să-și reamintească să o facă? Următorul lucru de pe listă este: „Umflă plămânii unui porc ca să vezi dacă se întind în lățime și în lungime sau numai în lățime, micșorându-se în lungime”^{**}. După cum scria cândva criticul de artă de la *New Yorker*, Adam Gopnik, „Leonardo rămâne ciudat, inegalabil de ciudat, și nu se poate face nimic în privința asta”.¹¹

Luptându-mă cu aceste probleme, am decis să scriu o carte bazată pe aceste carnete. Am început prin a face pelerinaje la Milano, Florența, Pisa, Seattle, Madrid, Londra și la Castelul Windsor, ca să văd originalele.

^{*} În traducere liberă. Întrucât sunt citate fragmente din multe lucrări care nu au fost traduse în limba română, toate fragmentele care nu vor fi însoțite de sursa citării în subsolul paginii aparțin traducătorului (n.t.).

^{**} Vallentin, *op. cit.*, pag. 161 (n.t.).

Am urmat îndemnul lui Leonardo, de a începe orice cercetare ducându-mă direct la sursă: „Cel care poate merge la fântână nu se duce la urcior”¹². De asemenea, m-am cufundat în cufărul – prea puțin exploatat – cu articole academice și teze de doctorat despre Leonardo, fiecare reprezentând ani de muncă asiduă asupra unui subiect foarte specific. În ultimele câteva decenii, mai ales după descoperirea Codexurilor Madrid în 1965, s-au făcut progrese însemnate în analiza și interpretarea scrierilor sale. La fel, datorită tehnologiei moderne, am aflat noi informații despre tehnicile sale de a picta.

După ce m-am cufundat în lumea lui Leonardo, am făcut tot ce mi-a stat în putință pentru a fi mai atent la fenomene pe care obișnuiam să le ignor, făcând un efort special pentru a observa lucrurile așa cum a făcut-o el. Când vedeam lumina soarelui atingând draperiile, mă străduiam să mă opresc și să mă uit la felul în care umbrele mângâiau cutele. Am încercat să văd cum lumina care se reflecta dintr-un obiect colora subtil umbrele de pe alt obiect. Am observat cum intensitatea luminozității unui punct de pe o suprafață strălucitoare se schimba atunci când îmi mișcam capul. Când priveam, mă uitam la un copac îndepărtat și la unul apropiat, încercam să vizualizez liniile de perspectivă. Când vedeam un vârtej de apă, îl comparam cu o buclă de păr. Când nu reușeam să înțeleg un concept matematic, făceam tot ce puteam pentru a fi capabil să-l vizualizez. Când vedeam oameni la cină, studiam relația dintre mișcările și emoțiile lor. Când vedeam o urmă de zâmbet apărând pe buzele unei femei, încercam să îi înțeleg misterul.

Nu, nu m-am apropiat nici pe departe de felul în care era Leonardo, n-am reușit să-i înțeleg în profunzime ideile sau să dețin măcar o mică parte din talentele sale. Nu am ajuns nici măcar cu un milimetru mai aproape de a fi în stare să proiectez un planor, să inventez un mod nou de a desena hărți sau de a picta *Mona Lisa*. A trebuit să mă străduiesc ca să fiu cu adevărat curios cu privire la limba ciocănitoare. Dar am învățat de la Leonardo cum dorința de a te minuna de lumea pe care o întâlnim în fiecare zi poate îmbogăți fiecare moment al vieții noastre.

Există trei relatări timpurii importante despre Leonardo, ale unor scriitori cu care a fost aproape contemporan. Pictorul Giorgio Vasari, născut în 1511 (cu opt ani înainte de moartea lui Leonardo), a scris în 1550 prima

carte adevărată de istoria artei, *Vietele pictorilor, sculptorilor și arhitecților*, reapărută într-o ediție revăzută în 1568, care includea corecții bazate pe interviuri cu persoane care l-au cunoscut pe Leonardo, inclusiv cu discipolul său, Francesco Melzi.¹³ Un șovinist florentin, Vasari i-a laudat excesiv pe Leonardo și, mai ales, pe Michelangelo, pentru că au creat ceea ce el a numit, pentru prima dată în scris, o „renaștere” în artă.¹⁴ Au existat câteva lucruri pe care Vasari, după cum spunea și Huckleberry Finn despre Mark Twain, le-a cam umflat, dar, în principiu, a spus adevărul. Ceea ce ne-a rămas este un amestec de bârfe, înflorituri, născociri și erori neintenționate. Problema constă în a ști în ce categorie intră aceste anecdote pitorești – precum cea a maestrului lui Leonardo care n-a mai vrut să se atingă de pensulă în semn de respect față de elevul său.

Un manuscris anonim din 1540, cunoscut ca „Anonimo Gaddiano”, după numele familiei în posesia căreia s-a aflat cândva, conține detalii picante despre Leonardo și alți florentini. Din nou, unele dintre aserțiuni, precum cea că Leonardo a trăit și a lucrat cu Lorenzo de’ Medici, conțin probabil și înflorituri, dar oferă detalii pline de culoare care par adevărate, ca de pildă că lui Leonardo îi plăcea să poarte tunici trandafirii, care-i ajungeau numai până la genunchi, chiar dacă alții purtau veșminte lungi.¹⁵

O a treia sursă timpurie este Gian Paolo Lomazzo, un pictor care, după ce a orbit, a devenit scriitor. Pe la 1560, el a scris un manuscris nepublicat, intitulat *Vise și argumente*, după care în 1584 a publicat un voluminos tratat despre artă. Lomazzo a fost elevul unui pictor care l-a cunoscut pe Leonardo și l-a intervievat și pe Melzi, elevul lui Leonardo. Prin urmare, a avut acces la câteva povești la prima mână. Lomazzo dezvăluie mai ales orientarea sexuală a lui Leonardo. În plus, există descrieri mai scurte incluse în scrierile a doi contemporani ai lui Leonardo, negustorul florentin Antonio Billi și Paolo Giovio, medic și istoric italian.

Multe dintre aceste narațiuni timpurii vorbesc despre înfățișarea și personalitatea lui Leonardo. Este descris ca un bărbat de o frumusețe și o grație care îți atrag atenția. Avea bucle aurii care-i curgeau pe umeri, un corp musculos, o putere fizică remarcabilă și o eleganță a ținutei când mergea prin oraș, în hainele sale colorate, pe jos sau călare. „Frumos ca persoană și înfățișare, Leonardo era bine proporționat și grațios”, după cum spune Anonimo. În plus, era un partener de discuție încântător și un

iubitor al naturii, recunoscut pentru amabilitatea și blândețea sa atât față de oameni, cât și față de animale.

Există unele dezacorduri cu privire la anumite lucruri specifice. În timpul cercetărilor mele am descoperit că multe fapte legate de viața lui Leonardo, de la locul nașterii sale și până la scena morții, au fost subiect de discuție, mitologie și mister. Încerc să-mi fac o imagine cât mai apropiată de adevăr pe care s-o prezint și apoi descriu în note controversale și contraargumentele.

Am descoperit, de asemenea, mai întâi spre consternarea și apoi spre plăcerea mea, că Leonardo nu a fost mereu un geniu. A făcut și greșeli. A luat-o și tangențial, literalmente, urmărind probleme de matematică devenite ulterior diversiuni consumatoare de timp. Este de notorietate faptul că a lăsat neterminate multe dintre picturile sale, cele mai cunoscute fiind *Adorația magilor*, *Sfântul Ieronim* și *Bătălia de la Anghinari*. Ca urmare, nu există acum decât cel mult cincisprezece tablouri care îi sunt atribuite integral sau în cea mai mare parte.¹⁶

Deși considerat în general de către contemporani un om prietenos și amabil, Leonardo era uneori taciturn și tulburat. Carnetele și desenele sale sunt o fereastră către mintea sa febrilă, imaginativă, maniacală și uneori exaltată. Dacă ar fi fost un student de la începutul secolului XXI, i-ar fi fost prescrise medicamente pentru a-i calma schimbările de dispoziție și tulburarea de deficit de atenție. Nu trebuie să fii de acord cu metafora artistului ca geniu neînțeleș pentru a înțelege că suntem norocoși că Leonardo a fost lăsat în pace să-și ucidă demonii în timp ce dădea naștere la dragonii din imaginația sa.

Într-una din ghicitori neobișnuite din carnetele sale există acest indiciu: „Figuri uriașe vor lua formă umană și cu cât te apropii mai mult de ele, cu atât statura lor imensă se va micșora”. Răspunsul: „Umbra proiectată de un om noaptea, cu o lumină”.¹⁷ Deși același lucru poate fi spus și despre Leonardo, cred că statura sa nu este nicidecum micșorată de descoperirea că este om. Atât umbra, cât și realitatea lui merită a fi cunoscute. Greșelile și bizareriile sale ne permit să relaționăm cu el, ne dau impresia că am putea să-l imităm, făcându-ne să apreciem și mai mult momentele sale de triumf.

Secolul al XV-lea, secolul lui Leonardo, al lui Columb și al lui Gutenberg, a fost o epocă a invențiilor, a explorărilor și a răspândirii

cunoștințelor prin intermediul noilor tehnologii. Pe scurt, a fost o epocă precum a noastră. De asta avem multe de învățat de la Leonardo. Abilitatea sa de a îmbina arta, știința, umanismul rămâne o rețetă de durată pentru creativitate. La fel și ușurința cu care și-a permis să fie puțin neadaptat: copil nelegitim, homosexual, vegetarian, stângaci, ușor distras și uneori eretic. Florența a înflorit în secolul al XV-lea pentru că era primitoare cu astfel de oameni. Mai presus de toate, curiozitatea și experimentarea fără astâmpăr ale lui Leonardo ar trebui să ne aducă aminte cât de important este să transmitem copiilor noștri nu doar cunoașterea primită, ci și dorința de a o pune sub semnul întrebării – de a fi imaginativi și, asemenea neadaptaților și rebelilor talentați din orice epocă, de a gândi diferit.

Orașul Vinci și biserica în care a fost botezat Leonardo

CAPITOLUL 1

Copilăria

Vinci, 1452-1464

DA VINCI

Leonardo da Vinci a avut norocul să se nască în afara căsătoriei. Altminteri, ar fi trebuit să devină notar, asemenea primilor fii născuți legitim din familia sa, cel puțin în ultimele cinci generații.

Rădăcinile familiei sale coboară până la începutul anilor 1300, când stră-stră-străbunicul său, Michele, practica meseria de notar în orașul Vinci, din zona de deal a Toscanei, la vreo 30 de kilometri vest de Florența.* Odată cu creșterea mercantilismului în Italia, notarii au jucat un rol tot mai important, ei redactând în latină contracte comerciale, vânzări de pământuri, testamente și alte documente legale și înflorindu-le adesea cu referințe istorice și literare.

* Leonardo da Vinci este uneori incorect numit „da Vinci”, ca și cum acesta ar fi mai degrabă numele său, nu un descriptor însemnând „din Vinci”. Însă folosirea nu este atât de neobișnuită cum pretind unii puriști. În timpul vieții lui Leonardo, italienii au început tot mai mult să-și regularizeze și să înregistreze folosirea patronimelor, iar multe dintre acestea, precum Genovese sau DiCaprio, provin din numele orașelor de baștină ale familiilor respective. Atât Leonardo, cât și tatăl său, Piero, au alăturat frecvent numelor lor construcția „da Vinci”. Când Leonardo s-a mutat la Milano, prietenul său de la curte, poetul Bernardo Bellincioni, s-a referit la el în scris ca „Leonardo Vinci, florentinul” (n.a.).

Pentru că era notar, Michele avea dreptul la titlul onorific „Ser” și astfel a devenit cunoscut ca Ser Michele da Vinci. Fiul și nepotul său au avut și mai mare succes ca notari, ultimul ajungând cancelar al Florenței. Următorul descendent, Antonio, a fost o anomalie. Deși s-a folosit de titlul onorific de Ser și s-a căsătorit cu fiica unui notar, se pare că nu a avut ambiția familiei Da Vinci. Cea mai mare parte a vieții a trăit din veniturile aduse de moșia familiei, dată în arendă, care producea o cantitate modestă de vin, ulei de măsline și grâu.

Fiul lui Antonio, Piero, a compensat delăsarea acestuia, căutând cu ambiție succesul la Pistoia și la Pisa, după care, în jurul anului 1451, la vârsta de 24 de ani, s-a stabilit la Florența. Un contract pe care l-a autentificat în acel an menționa adresa locului său de muncă „la Palazzo dei Podestà”, clădirea magistraților (astăzi Muzeul Bargello) aflată în fața sediului guvernului, Palazzo della Signoria. A devenit notar al multor mănăstiri și ordine religioase din oraș, al comunității evreiești și cel puțin o dată al familiei Medici.¹

Într-una dintre vizitele sale la Vinci, Piero a avut o relație cu o țărăncă nemăritată și, în primăvara lui 1452, au avut un fiu. Cu scrisul său de mână de notar puțin exersat, Antonio, bunicul băiatului, a consemnat nașterea în josul ultimei pagini a unui caiet care-i aparținuse bunicului său. „1452: Mi s-a născut un nepot, fiul lui Ser Piero, fiul meu, la 15 aprilie, într-o sâmbătă, la ora a treia din noapte [aproximativ ora 22:00]. Poartă numele de Leonardo.”²

Mama lui Leonardo nu a fost considerată demnă de a fi menționată în nota lui Antonio și nici în vreun alt document care înregistra nașterea sau botezul băiatului. Cinci ani mai târziu, dintr-un document fiscal aflăm doar prenumele ei, Caterina. Identitatea sa a fost multă vreme un mister pentru savanții moderni. S-a considerat că avea în jur de douăzeci de ani, iar unii cercetători au speculat că ar fi fost o sclavă arabă sau chinezoaică.³

În realitate, era o tânără orfană și săracă, în vârstă de șaisprezece ani, din zona Vinci, pe nume Caterina Lippi. Dovedind că încă există lucruri despre Leonardo care trebuie descoperite, în 2017 istoricul de artă Martin Kemp de la Oxford și cercetătorul Giuseppe Pallanti de la arhivele din Florența au adus dovezi cu privire la trecutul ei.⁴ Născută în 1436, fiică a unui fermier sărac, Caterina a rămas orfană la vârsta de paisprezece ani.

Împreună cu fratele ei nou-născut, s-a mutat cu bunica lor, care a murit un an mai târziu, în 1451. Nevoită să-și poarte singură de grijă, dar și fratelui său, în luna iulie a acelui an, Caterina a avut o relație cu Piero da Vinci, pe atunci în vârstă de 24 de ani, un bărbat proeminent și prosper.

Era puțin probabil că se vor căsători. Deși descrisă de un biograf mai timpuriu ca având „o origine bună”⁵, Caterina aparținea unei clase sociale diferite, iar Piero era probabil deja logodit cu viitoarea lui soție, o partidă potrivită: o tânără de șaisprezece ani pe nume Albiera, fiica unui cunoscut cizmar florentin. El și Albiera s-au căsătorit la opt luni după nașterea lui Leonardo. Probabil, căsătoria, avantajoasă din punct de vedere social și profesional pentru ambele părți, a fost aranjată, existând o înțelegere asupra zestre înainte ca Leonardo să se nască.

Ținând lucrurile în bună rânduială și făcând ceea ce era convenabil, la scurtă vreme după nașterea lui Leonardo, Piero a aranjat căsătoria Caterinei cu un fermier cărămidar din partea locului, care avea legături cu familia Da Vinci. Era vorba despre Antonio di Pietro del Vaccha, poreclit Accattabriga, „Scandalagiul”, deși, din fericire, pare să nu fi fost așa.

Bunicii paterni ai lui Leonardo și tatăl său aveau o casă cu o mică grădină chiar lângă zidurile castelului din inima satului Vinci. Este posibil ca Leonardo să se fi născut acolo, deși există motive să credem că nu așa s-a întâmplat. Nu s-ar fi convenit ca o fată de la țară, gravidă și care urma să alăpteze, să locuiască în casa aglomerată a familiei Da Vinci, mai ales în condițiile în care Ser Piero negocia o zestre din partea familiei de vază cu a căror fiică plănuia să se însoare.

În schimb, potrivit legendei și industriei turismului local, locul de naștere al lui Leonardo s-ar putea să fi fost casa din piatră cenușie a unui arendaș, situată în apropierea unei ferme, la patru kilometri mai sus de Vinci, în cătunul învecinat, Anchiano, unde există astăzi un mic muzeu Leonardo. O parte a acestei proprietăți fusese deținută începând din 1412 de familia lui Piero di Malvolto, un prieten apropiat al familiei Da Vinci. Acesta era nașul lui Piero da Vinci și, în 1452, avea să fie nașul fiului nou-născut al lui Piero, Leonardo – ceea ce ar avea sens dacă Leonardo s-ar fi născut pe proprietatea sa. Familiile erau foarte apropiate. Bunicul lui Leonardo, Antonio, servise ca martor la un contract care implica niște terenuri de pe proprietatea de la Anchiano a lui Piero di Malvolto. Conform notelor în care este descris schimbul, atunci când a fost rugat

să vină pentru această sarcină, Antonio se afla la o casă din apropiere, jucând table. Piero da Vinci avea să cumpere o parte din proprietate în anii 1480.

În momentul nașterii lui Leonardo, pe proprietate locuia mama lui Piero di Malvolto, o văduvă în vârstă de 70 de ani. Așadar, aici, în cătunul Anchiano, la doar patru kilometri de satul Vinci, la o fermă care avea la doi pași o căsuță păraginită, trăia singură o văduvă care era o prietenă de încredere a cel puțin două generații de membri ai familiei Da Vinci. Cocioaba ei dărăpănată (ca să nu plătească taxe, familia pretindea că nu este locuibilă) ar fi fost locul ideal care să o adăpostească pe Caterina în timpul sarcinii, potrivit folclorului local.⁶

Leonardo s-a născut într-o sâmbătă și în ziua următoare a fost botezat de preotul local la biserica parohială din Vinci. Cristelnița încă există acolo. În ciuda circumstanțelor nașterii, botezul său a fost un mare eveniment public. La biserică au asistat zece nași, inclusiv Piero di Malvolto, mult mai mulți decât se obișnuia, iar printre oaspeți s-au numărat membri de vază ai comunității. O săptămână mai târziu, Piero da Vinci i-a lăsat pe Caterina și pe bebeluș și s-a întors la Florența, unde, în acea zi de luni, s-a aflat în biroul său, autentificând acte pentru clienții săi.⁷

Leonardo nu ne-a lăsat niciun comentariu despre circumstanțele nașterii sale, dar există în carnetele sale o aluzie tulburătoare la harurile cu care natura îl înzestrează pe un copil din flori. „Bărbatul care se împreunează agresiv și neatent va face copii care sunt nervoși și nedemni de încredere”, scria el, „dar dacă împreunarea se face cu mare dragoste și dorință de ambele părți, copilul va fi deștept, isteț, plin de viață și iubitor.”⁸ Presupunem, sau măcar sperăm, că Leonardo se considera ca făcând parte din a doua categorie.

Și-a petrecut copilăria între două case. Caterina și Accattabriga s-au stabilit la o mică fermă de la marginea satului Vinci și au rămas în relații amicale cu Piero da Vinci. Douăzeci de ani mai târziu, Accattabriga lucra la un cuptor de cărămidă care era închiriat de Piero și, de-a lungul timpului, și-au servit ca martori unul altuia în câteva contracte și acțiuni. În anii care au urmat nașterii lui Leonardo, Caterina și Accattabriga au avut patru fete și un băiat. Însă Piero și Albiera au rămas fără copii. De fapt, până când Leonardo a împlinit 24 de ani, tatăl său nu a avut alți copii.

(Piero avea să compenseze asta în timpul celei de-a treia și a celei de-a patra căsătorii ale sale, având cel puțin unsprezece copii.)

Cu un tată care stătea mai mult la Florența și cu o mamă nevoită să poarte de grijă familiei sale tot mai numeroase, Leonardo a locuit până la vârsta de cinci ani mai ales în casa familiei Da Vinci, împreună cu bunicul Antonio, căruia îi plăcea să lenevească, și cu soția sa. La recensământul fiscal din 1457, Antonio i-a menționat pe toți cei care locuiau cu el, inclusiv pe nepotul său: „Leonardo, fiul numitului Ser Pietro, *non legitimo*, născut din el și din Caterina, care este acum femeia lui Accattabriga”.

În casă mai locuia și fratele cel mai mic al lui Piero, Francesco, cu doar cincisprezece ani mai mare decât nepotul său, Leonardo. Francesco moștenise dragostea pentru viața tihnită de la țară, iar într-un document fiscal a fost descris de tatăl său – râde ciob de oală spartă – ca „unul care lenevește și nu face nimic în casă”⁹. El a devenit unchiul preferat al lui Leonardo și, uneori, un tată adoptiv. În prima ediție a biografiei sale, Vasari face greșeala sugestivă, corectată ulterior, de a-l identifica pe Piero drept unchiul lui Leonardo.

„O EPOCĂ DE AUR PENTRU BASTARZI”

După cum atestă botezul său, la care au participat numeroși invitați, a fi născut în afara căsătoriei nu era un motiv de oprobriu public. Istoricul cultural din secolul al XIX-lea, Jacob Burckhardt, a mers atât de departe încât a numit Renașterea italiană „o epocă de aur pentru bastarzi”¹⁰. Cu precădere în rândul clasei conducătoare și al aristocraților, a fi copil nelegitim nu reprezenta niciun fel de impediment. Pius al II-lea, care era papă când s-a născut Leonardo, a scris despre vizita sa la Ferrara, unde suita care l-a întâmpinat includea șapte prinți din familia conducătoare Este, printre care și ducele aflat pe tron, toți născuți în afara căsătoriei. „Este un lucru extraordinar în această familie”, scria Pius, „că niciun moștenitor legitim nu a moștenit vreodată principatul; fiii amantelor au fost mult mai norocoși decât cei ai soțiilor lor.”¹¹ (Pius însuși a avut cel puțin doi copii nelegitimi.) Papa Alexandru al VI-lea, tot în timpul vieții lui Leonardo, a avut nenumărate amante și copii nelegitimi, unul dintre ei fiind Cesare Borgia, care a devenit cardinal, comandant al armatelor

papale, patron al lui Leonardo și subiectul lucrării lui Machiavelli, *Principele*.

Însă pentru membrii clasei de mijloc ilegitimitatea nu era atât de ușor de acceptat. Preocupați de noul lor statut, negustorii și profesioniștii au format gilde care au impus restricții de ordin moral. Deși unele dintre aceste gilde îi acceptau pe fiii nelegitimi ai membrilor lor, nu era și cazul venerabilei gilde a judecătorilor și notarilor (fondată în 1197), Arte dei Giudici e Notai, din care făcea parte tatăl lui Leonardo. „Notarul era un martor autorizat și un scrib”, scria Thomas Kuehn în *Illegitimacy in Renaissance Florence*. „Corectitudinea lui trebuia să fie mai presus de orice reproș. El trebuia să fie cineva perfect integrat în societate.”¹²

Aceste restricții aveau și un aspect pozitiv. Ilegitimitatea le permitea unor tineri deschiși la minte să fie creativi într-o perioadă în care creativitatea era tot mai apreciată. Printre poeții, artiștii și artizanii născuți în afara căsătoriei s-au numărat Petrarca, Boccaccio, Lorenzo Ghiberti, Filippo Lippi și, fiul său, Filippino, Leon Batista Alberti și, desigur, Leonardo.

Să fii născut în afara căsătoriei era mult mai complicat decât a fi un oarecare. Acest lucru crea un statut ambiguu. „Problema cu bastarzii era că ei făceau parte din familie, dar nu integral”, scria Kuehn. Asta i-a ajutat sau i-a obligat pe unii să fie mai aventuroși și să improvizeze mai mult. Leonardo era membru al unei familii din clasa de mijloc, dar separat de ea. Asemenea multor scriitori și artiști, a crescut știind că făcea parte din această lume, dar totodată detașat de ea. Această ambiguitate s-a extins și asupra moștenirii: din cauza unor legi contradictorii și precedente juridice care se băteau cap în cap, nu era specificat clar dacă un fiu născut ilegitim putea fi un moștenitor, după cum avea să afle Leonardo mulți ani mai târziu, în disputele juridice cu frații săi vitregi. „Gestionarea unor astfel de ambiguități a fost unul dintre attributele vieții într-un oraș-stat din Renaștere”, explica Kuehn. „Ea avea legătură cu mult lăudata creativitate a unui oraș precum Florența în domeniul artelor și al umanismului.”¹³

Întrucât gilda notarilor din Florența nu-i accepta pe cei care erau *non legitimo*, Leonardo a putut să beneficieze de talentele scriitoricești adânc întipărite în istoria familiei sale, fiind totodată liber să-și urmeze propriile pasiuni creatoare. Țasta a fost un noroc. Ar fi fost un notar slab: se plictisea